

ПРО ДЕЯКІ СУЧАСНІ МАРГІНАЛЬНІ ПІДХОДИ З ПИТАНЬ НАДАННЯ ПРАВА НА КОРОТКОСТРОКОВІ ВИЇЗДИ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ ЗА МЕЖІ КОЛОНІЙ

ABOUT SOME MODERN MARGINAL APPROACHES TO GRANTING THE RIGHT TO SHORT-TERM DEPARTURES OF THOSE SENTENCED TO LIFE IMPRISONMENT IN UKRAINE OUTSIDE THE COLONIES

Колб О.Г., д.ю.н., професор, заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального права та процесу
Державний податковий університет

У даній науковій статті здійснено аналіз змісту міжнародно-правових актів, національного законодавства України, зарубіжного досвіду, практики їх застосування та рішень Європейського суду з прав людини, які стосуються можливості надання права на короткострокові виїзди за межі виправних колоній для засуджених до довічного позбавлення волі, у контексті існуючих на сьогодні теоретичних, законодавчих та правозастосовних підходів, які носять явно маргінально спрямований характер.

Доведено, що у теперішніх умовах правовий статус зазначеної категорії засуджених в Україні у повній мірі відповідає вимогам міжнародного права та правозастосовній практиці цивілізованих держав світу, а тому будь-яке розширення їх прав у силу політичних амбіцій, маргінальних вимог та інших тому подібних позицій може привести до ще одного реального джерела посягань не тільки на встановлений порядок виконання – відбування покарань, але й у цілому на національну безпеку України.

Додатковим аргументом з цього приводу виступають рішення Європейського суду з прав людини, у жодному з яких не ведеться мова про необхідність надання (чи порушення у зв'язку з цим) права для засуджених до довічного позбавлення волі на короткострокові виїзди за межі пенітенціарних установ (тюрем тощо), навіть при наявності виключних обставин (смерті чи тяжкої хвороби близьких осіб, т. ін.).

Виходячи з отриманих результатів дослідження, констатовано, що ключовим моментом щодо вирішення питань, пов'язаних з наданням відпусток для засуджених до довічного позбавлення волі, є закріплення в Конституції України правового статусу цих осіб, а також правообмежень, що виникають у зв'язку з цим, тобто, реалізація правового статусу засудженого має відбуватися у відповідності з вимогами Основного закону.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, констатовано, що ключовим моментом щодо вирішення питань, пов'язаних з наданням відпусток для засуджених до довічного позбавлення волі, є закріплення в Конституції України правового статусу цих осіб, а також правообмежень, що виникають у зв'язку з цим, тобто, реалізація правового статусу засудженого має відбуватися у відповідності з вимогами Основного закону.

Ключові слова: право особи, засуджений до довічного позбавлення волі, виняткові обставини, національна безпека, порядок виконання – відбування покарань, міжнародно-правові акти, ізоляція від суспільства.

This scientific article analyzes the content of international legal acts, the national legislation of Ukraine, foreign experience, the practice of their application, and the decisions of the European Court of Human Rights, which relate to the possibility of granting the right to short-term departures outside correctional colonies for those sentenced to life imprisonment, in in the context of currently existing theoretical, legislative and law-enforcement approaches, which are clearly marginal in nature.

It has been proven that under current conditions the legal status of the specified category of convicts in Ukraine fully meets the requirements of international law and the law enforcement practice of civilized countries of the world, and therefore any expansion of their rights due to political ambitions, marginal demands and other similar positions may lead to another real source of encroachments not only on the established order of execution – the serving of punishments, but also on the national security of Ukraine in general.

An additional argument in this regard is provided by the decisions of the European Court of Human Rights, none of which mentions the need to provide (or violate in this regard) the right for those sentenced to life imprisonment to short-term trips outside penitentiary institutions (prisons, etc.), even in the presence of exceptional circumstances (death or serious illness of loved ones, etc.).

It was also established that the existence of various types of penal institutions is due to the implementation of the requirement of the law on separate detention of convicts until deprivation of liberty (Article 92 of the Criminal Code of Ukraine). This requirement is aimed at ensuring isolation, preventing the negative impact that a person who has already served a sentence can have on a convicted person for the first time, to achieve the maximum pedagogical effect of punishment and to create an optimal system of bodies and institutions for the execution of punishments.

Based on the results of the study, it was established that the key point in solving the issues related to the granting of vacations for those sentenced to life imprisonment is the enshrining in the Constitution of Ukraine of the legal status of these persons, as well as the legal restrictions arising in connection with this, that is, the realization of the legal status of a convicted person must be in accordance with the requirements of the Basic Law.

Key words: personal law, sentenced to life imprisonment, exceptional circumstances, National security, order of execution – serving of punishments, international legal acts, isolation from society.

Як свідчить практика, існування кримінально-виконавчих установ різних видів обумовлено реалізацією вимоги закону про роздільне тримання засуджених до позбавлення волі (ст. 92 КВК України). Ця вимога спрямована на забезпечення ізоляції, запобігання негативному впливу, який може справити на засудженого вперше особа, яка вже відбувала покарання, для досягнення максимального педагогічного ефекту від покарання та для створення оптимальної системи органів та установ виконання покарань (УВП). Крім цього, роздільне тримання різних категорій засуджених дозволяє диференційовано застосовувати засоби і методи виправлення і ресоціалізації [1, с. 25].

При цьому УВП різних рівнів безпеки забезпечують і відповідний ступінь ізоляції засуджених, а саме ізоляція виражається в обмеженні пересування і спілкування як з тими особами, які перебувають на волі, так і з засудженими всередині колоній. Чим вищий рівень безпеки, тим суворіша ізоляція.

Враховуючи, що засудження до довічного позбавлення волі в Україні є особливим видом покарання, то ізоляція осіб, які відбувають це покарання від суспільства, є максимальною. Поряд з цим, варто мати на увазі, що у деяких країнах навіть для тих осіб, що вчинили особливо тяжкі злочини, суди можуть пом'якшити покарання. Так, для осіб, які позбавлені волі [2], в окремих державах Євро-

союзу існує можливість умовно-дострокового звільнення і при довічному позбавленні волі.

У свою чергу, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) в деяких своїх рішеннях звертає увагу на той факт, що до довічного засуджених осіб також може бути застосовано процедуру умовно-дострокового звільнення (УЗД) [3].

Посилаючись на ці рішення ЄСПЛ та окремі доктринальні розробки окремих учених, Конституційний Суд України своїм рішенням визнав, що положення ч. 1 ст. 81, ч. 1 ст. 82 КК є не конституційними [4, с. 177–181].

Натомість, ряд науковців безспідставно вважають, що деякі рішення ЄСПЛ про УЗД для довічно засуджених осіб не є безапеляційною підставою визнання положень ст. ст. 81 і 82 КК не конституційними, адже кожна держава має право в межах своєї правової системи встановлювати ті регулятори й інструменти, які вважає необхідними для підтримання належного рівня правопорядку та національної безпеки [5, с. 157–159].

Як встановлено в ході даного дослідження, на сьогодні у 57 країнах світу, крім довічного позбавлення волі, застосовується смертна кара. Йдеться, зокрема, про США, Японію, Китай, т.ін. При цьому кожен конкретний штат США сам визначає, чи застосовувати смертну кару: сьогодні до неї вдаються у 31 штаті. До слова, серед пострадянських країн смертна кара існує в Білорусі та Казахстані [2].

Звичайно, навряд чи можна говорити, що США чи Японія не є цивілізованими країнами, хоча в їхніх правових системах довічне позбавлення волі та смертна кара є широко застосовуваними заходами юридичного впливу на громадян. Тож відсутність у законах України норм про УЗД довічно засуджених осіб, як видається, не є свідченням надмірної, невинуватості кримінальної репресії або ознакою негуманістичної, недемократичної держави, враховуючи, що певні особи, які вчинили посягання, зокрема, на життя іншої людини, потенційно є небезпечними для громадян суспільства та держави. Саме тому до таких правопорушників застосовується довічне позбавлення волі.

Крім цього, існує й обов'язок держави забезпечити дотримання прав потерпілих від таких злочинів, можливість УЗД чи дозвіл на короткочасний виїзд за межі УВП засуджених до довічного позбавлення волі щонайменше може вважатися наругою над потерпілими та пам'яттю про вбиту людину. При цьому система кримінального правосуддя, яку обрала та чи інша держава (включно з переглядом вироків та застосування УЗД), виходять за межі контролю, який ЄСПЛ установлює на європейському рівні.

Додатковим аргументом з цього приводу можна назвати рішення від 12.02.2008 у справі «Kafkaris v Cyprus» де ЄСПЛ чітко виклав свою позицію щодо аналізованої проблеми. Так, ЄСПЛ, проаналізувавши механізми помилування довічно засуджених у даному рішенні зазначив, що президент Кіпру за рекомендацією генпрокурора може скасувати, скоротити або замінити будь-яке покарання призначене судом. Тобто замінити довічне ув'язнення на коротший строк, а потім узагалі звільнити особу [7].

У свою чергу, в п. 98 зазначеного рішення ЄСПЛ ведеться мова про те, що якщо національне законодавство передбачає можливість перегляду довічного ув'язнення з метою його пом'якшення, скорочення, припинення або умовно-дострокового звільнення засудженого, цього вистачає, щоб задовольнити вимоги ст. 3 Конвенції про захист прав і основоположних свобод [6].

Якщо, у зв'язку з цим, підійти до оцінки вказаного рішення ЄСПЛ з точки зору КК України, то, зокрема, ст. 51 КК передбачає різні види покарань, у тому числі позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі, а в ст. ст. 81 та 82 даного Кодексу врегульовані питання умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та зміни покарання більш м'яким.

Більш того, національне законодавство передбачає так зване «перспективне звільнення» засуджених до довічного

позбавлення волі (ст. 87 КК «Помилування»). Механізм реалізації інституту помилування детально прописаний у Положенні про порядок здійснення помилування (затверджене указом Президента від 21.04.2015 № 223/2015 [7]), а саме: довічно засуджена особа може подати клопотання про помилування після відбуття не менш 20 років покарання. Актом про помилування покарання можуть змінити на позбавлення волі на строк не менше ніж 25 років (ч. 2 ст. 87 КК). Помилування має винятковий характер, коли через певні обставини стосовно засудженого може бути прийнято рішення про можливість його повернення в суспільство без шкоди для останнього.

Знову ж таки, якщо застосовувати порівняльно-правовий метод для оцінки даних положень закону у цьому контексті, то можна зробити висновок про те, що в європейських країнах виїзди засуджених за межі УВП мають дещо інше значення та, відповідно, надаються в особливому порядку. Так, у більшості держав – членів Ради Європи існує тенденція до зменшення негативного впливу покарання у виді позбавлення волі за допомогою застосування короткочасних виїздів засуджених (тюремних відпусток) за межі колонії. Вони також виступають однією з форм збереження сімейних зв'язків та спрощення переходу особи від тюремного ув'язнення до вільного життя після звільнення [2].

Натомість, у вихідних міжнародних стандартах поведіння із засудженими, зокрема ЄПП та Мінімальних стандартних правилах поведіння із засудженими закріплені норми щодо тюремних відпусток. Так, ЄПП, у правілі 103.6 встановлює, що як невід'ємний елемент загального режиму для засуджених до позбавлення волі повинна передбачатися система відпусток з пенітенціарної установи. Натомість, у Мінімальних стандартних правилах поведіння із засудженими відображено лише рекомендацію щодо забезпечення виїзду засуджених у разі виняткових обставин, а саме: засудженим слід негайно повідомляти про смерть чи серйозну хворобу будь-кого з їхніх близьких родичів. У разі критичного захворювання близького родича цій особі треба дозволити, якщо є можливість, відвідати його під охороною чи самостійно. Іншими словами, форми та типи виїздів засуджених за межі УВП ці стандарти не визначають [8].

Поряд з цим, слід мати на увазі, що у деяких міжнародно-правових актах закріплені окремі елементи механізму надання для засуджених, позбавлених волі, короткочасних виїздів за межі пенітенціарних установ (виправних установ, колоній, тюрем тощо).

Так, у Рекомендації R(92) визначено усі прогресивні підходи щодо вирішення даного питання, а саме – зазначено, що державам-учасницям Ради Європи необхідно:

1) гарантувати відпустки з місць позбавлення волі (ув'язнення) у зв'язку з якомога широким колом обставин (медичні, освітні, професійні, сімейні та інші соціальні підстави);

2) брати до уваги при наданні відпустки: природу і серйозність злочину, тривалість терміну покарання і вже відбутого строку; особистість і поведінку злочинця і ризик, якщо такий існує для суспільства; сімейне і соціальне положення засудженого, які могли змінитися за умов його перебування в умовах ізоляції від суспільства;

3) надавати відпустки так часто і швидко, наскільки це можливо виходячи з вищезазначеного т. т. (всього 15 критеріїв) [9].

Та, попри все, слід також мати на увазі, що наведені рекомендації по-різному впроваджуються у міжнародній практиці. Так, у Норвегії засудженим надаються тюремні відпустки на 21 день, що є правом засудженого та можуть мати місце за умови позитивної поведінки після відбування третини строку покарання [2].

У свою чергу, КК Франції передбачено виконання покарання в умовах напівсвободи, яка дає, зокрема, і мож-

ливість виїзду засуджених у відпустку для відвідування рідних. При цьому виїзди дозволяються особам з доброю поведінкою, незалежно від терміну відбування покарання, але за умови, що весь строк покарання не перевищує більше одного року. Відпустку також може бути дозволено і тоді, коли засуджений пройшов перші три фази відбування покарання [2].

Натомість, у США виїздом за межі місць позбавлення волі називається дозволена відсутність у тюрмі засудженого, що перебуває під спостереженням співробітника даної пенітенціарної установи, судового виконавця, інших федеральних агентів або агентів штату.

Свої особливості правового регулювання надання для засуджених короткострокових виїздів за межі пенітенціарних установ є в інших зарубіжних країнах так, у Німеччині відпустка з-під охорони тривалістю 21 день являє собою спеціально врегульоване пом'якшення виконання покарання, надається судом за клопотанням адміністрації пенітенціарної установи з метою підтримання стосунків з близькими йому особами і реально перебувати в умовах нормального життя [2].

У Фінляндії відпусткою є санкціоноване директором пенітенціарної установи або відділом пенітенціарних установ залишення місць ув'язнення під конвоєм або без нього на час, вказане в законі з метою підтримання соціального та психічного здоров'я, а також з інших важливих причин. При цьому час виїзду не буде зарахований до строку покарання у разі порушення умов виїзду. Засудженим також надається відпустка вісімнадцять днів на рік, а в Нідерландах у пенітенціарних установах відкритого типу утримувані особи всі уїк-енди проводять удома [2].

У той самий час, у Сполученому королівстві тюремна відпустка з даної пенітенціарної установи позначається як «звільнення за тимчасовою ліцензією» (ROTL), маючи при цьому три основні форми реалізації, а саме:

а) ліцензія співчуття реалізовується тільки за умови, що в засудженого є виняткові особливі обставини. При цьому, щоб отримати право на звільнення за названою ліцензією, засуджені повинні пройти оцінку ступеня власного ризику за спеціально розробленою методикою (так, ліцензію не отримують схильні до втечі, засуджені довічно та низка інших категорій);

б) ліцензія інтеграції видається засудженому для вирішення проблем, що виникли в сімейному житті (для підтримання таких позитивних зв'язків), налагодження контакту із суспільством, підготовки до звільнення, здійснення пошуку житла, роботи тощо.

Слід також звернути увагу на те, що адміністрація УВП у різних країнах світу розуміє ризикованість таких заходів. Але ще більшу небезпеку для суспільства і самого засудженого практики вбачають у тому, коли засуджений, зокрема, після десяти років перебування в ізоляції від суспільства безконтрольно і з головою поринає в абсолютно нове, забуте ним життя.

Таким чином, міжнародно-правові документи поступово відходять від чіткої регламентації форм короткочасних виїздів засуджених за межі пенітенціарних установ, хоча й визнають доцільність їх існування. На зміну цьому напрацьовуються базові принципи вирішення державами питань правового регулювання вказаних аспектів, які і покладаються в основу кримінально-виконавчого законодавства інших країн. Отже, міжнародні стандарти, на відміну від національного законодавства України, орієнтують, так би мовити, на «презумпцію» доцільності надання засудженому короткочасного виїзду за межі установи, вказуючи на необхідність створення максимально сприятливих умов для його застосування. Як видається, у національне законодавство України та практику має бути впроваджено «принцип доцільності виїзду засуджених», у зв'язку з чим, слід змінити загальний підхід до цієї діяльності, а саме: не засуджений має доводити, що

він повинен виїхати за межі колонії, а адміністрація УВП повинна надати докази, що ця особа становить небезпеку для суспільства і йому не слід надавати дозвіл на виїзд. Такий підхід, з одного боку, дасть змогу знизити рівень корупції, а з іншого – вимагатиме доведення адміністрацією УВП реального здійснення усіх передбачених заходів, спрямованих на зменшення небезпеки, яку становить засуджений для суспільства.

Поряд з цим, варто при такому підході мати на увазі, що переваги, які система надання вказаних відпусток може запропонувати засудженому безпосередньо, його родині й суспільству в цілому, є очевидними. Однак існує значна різниця між існуванням важливості самої теорії відпустки та механізмом застосування її на практиці. Саме тому варто активізувати наукові дослідження для підтвердження, щодо позитивної значимості відпусток засуджених, які могли б спростувати багато критичних зауважень з цього приводу. За переконанням зарубіжних кримінологів заохочувальні відпустки ефективно стимулюють правослухняну поведінку засуджених, є суттєвим стимулом для переведення особи на більш пільгові, менш суворі умови відбування покарання. У свою чергу, позбавлення, відстрочка надання відпустки засудженому, який учинив злочин, є досить суворим дисциплінарним впливом, ефективним заходом запобігання порушенням режиму відбування покарання [2].

Крім цього, слід також визнати, що засуджений повинен бути психологічно готовим до реалізації відпустки, а адміністрація колонії має ретельно спостерігати за поведінкою цієї особи, щоб оцінити ризики та одержати найдетальнішу його характеристику. Зокрема, відомо, що позитивна поведінка засудженого може бути результатом симуляції, тому потрібно, насамперед, аналізувати його риси характеру. Саме характер, який формується під впливом життєвого досвіду та зумовлений суспільним життям людини, визначає життєву спрямованість особистості, а тому його аналізом повинні займатися психологи в УВП [1, с. 12–13].

І ще один аспект даної проблематики звертає у зв'язку з цим на себе увагу, а саме: важливе значення має ставлення персоналу УВП до надання відпусток для засуджених, а тому необхідно щоб ці особи були інформовані про цілі процедури та критерії системи відпусток для засуджених та підтримувати її.

Більш того, слід визначитись щодо перспектив законодавчої регламентації питання надання відпусток засудженим особам, котрі відбувають покарання у виді позбавлення волі. Зокрема, доцільною буде розробка та прийняття спеціального закону, який би визначив єдині підстави, умови та порядок надання відпусток засудженим до позбавлення волі особам.

При цьому логічно було б щоб такий закон містив визначення поняття «відпустка засудженого», вичерпний перелік підстав її надання, умови, визначити орган, компетентний розглядати заяви про надання відпусток і приймати остаточне рішення позитивного чи негативного змісту. Без сумніву, доцільно розробити у зв'язку з цим й окрему статтю, котра закріплювала завдання такої відпустки, серед яких головним є забезпечення ресоціалізації особи засудженого.

Висновок. Як видається, ключовим моментом щодо вирішення питань, пов'язаних з наданням відпусток для засуджених до довічного позбавлення волі, є закріплення в Конституції України правового статусу цих осіб, а також правообмежень, що виникають у зв'язку з цим, тобто, реалізація правового статусу засудженого має відбуватися у відповідності з вимогами Основного закону.

Виходячи з цього, слід констатувати, що звернення засудженого до довічного позбавлення волі до адміністрації УВП щодо надання йому права на короткостроковий виїзд за межі виправної колонії, не передбачено законом, позаяк це складає зміст один з видів конституційних та кри-

мінально-виконавчих правообмежень для даної категорії суб'єктів відбування вказаного кримінального покарання.

Саме тому, юридичний механізм вирішення цього питання має розглядатися не інакше, як через систему правовідносин, що діють в конституційному праві стосовно прав і свобод особи (де, в стислому виді, вони закріплені в ч. 3 ст. 63 Конституції України) і формують правовий статус засудженого. При цьому з конституційних положень і відносин прямо випливають юридичні положення, що регламентовані в КВК України.

Якщо ж піти іншим шляхом, який, зокрема, не передбачений на сьогодні у чинному законодавстві України, як

це здійснюється у теперішній час деякими маргінально налаштованими особами (політиками, суб'єктами законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України), науковцями, т. ін.), то в державі одночасно підвищиться рівень реальної небезпеки протиправних посягань як на встановлений порядок виконання – відбування покарань, так і на національну безпеку, у силу очевидного створення загроз для порушення закріплених у законі принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань (ст. 5 КВК) та свавільного ігнорування позитивного міжнародного досвіду з означених питань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Таволжинський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі: монографія. Харків : Право, 2015. 192 с.
2. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 514 с.
3. KUPINSKYI v. UKRAINE : рішення Європейського суду з прав людини від 10.11.2022 (заява № 5084/18). URL:<https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Коломієць Н. В. Щодо застосування умовно-дострокового звільнення до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. *Юридичний вісник*. 2018. № 3(48). С. 177–181.
5. Колб О. Г. Про деякі концептуальні засади виконання покарань у виді позбавлення волі. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 1(15). С. 157–159.
6. Kafkaris v. Cyprus : рішення Європейського суду з прав людини від 12.02.2008 (заява № 21906/04). URL:<https://hudoc.echr.int>PDF>.
7. Про Положення про порядок здійснення помилування : Указ Президента України від 21.04.2015 № 223/2015. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>
8. Європейські пенітенціарні правила. Рекомендація № R(2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць Ради Європи від 11.01.2006. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>.
9. Рекомендація № R(92)16 Комітету Міністрів державам-членам про Європейські правила застосування громадських санкцій та заходів від 19.10.1992. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>.